

UDC (УДК) 340.12

Рабінович Сергій Петрович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

Бесага Ірина Василівна,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: animespirit12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ВЕРНЕРА МАЙХОФЕРА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ

Анотація. Осмислено особливості методологічних підходів до інтерпретації філософсько-правових поглядів видатного німецького правознавця ХХ століття – Вернера Майхофера у радянській науковій літературі. Розкрито суть і характер впливу панівного праворозуміння та ідеологічних настанов на оцінку спроби обґрунтувати онтологічний взаємозв'язок права з буттям людини з позицій екзистенціалізму. Виокремлено елементи концепції В. Майхофера та проблемні питання, що виступали предметом критичного розгляду у радянський період. Констатовано зміни теоретичних підходів до висвітлення поглядів німецького філософа права та виділено низку аспектів його доктринальної спадщини, що викликають поглиблений інтерес на пострадянському просторі.

Ключові поняття: Вернер Майхофер, екзистенціалізм, екзистенціальна філософія права, праворозуміння, відроджене природне право.

Rabinovych Serhiy,

Doctor of Legal Sciences
Professor of Lviv National University named after Ivan Franko
e-mail: serg_rabin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

Besaha Iryna,

post-graduate student of the Department
of Theory and History of State and Law,
constitutional and international law,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: animespirit12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPT OF WERNER MAIHOFFER AS A SUBJECT OF STUDY IN SOVIET LAW

Abstract. German lawyer Werner Maihofer belongs to the most significant researchers of the last century who tried to justify legal ontology based on the philosophy of existentialism and whose conceptual achievements denied the prevailing legal doctrine in the countries of the former socialist «camp». Actualization of philosophical and legal discourse in the field of natural-legal doctrines in the post-Soviet space requires clarification on the study state of the Maihofer's concept in the scientific works of his contemporaries.

The features of methodological approaches to the interpretation of the views of W. Maihofer in the Soviet period are well understood and comprehended. The essence and character of the influence of the prevailing legal thinking and ideological guides on the evaluation of the attempt by the German philosopher

of law to substantiate the ontological connection of law with the existence of man from the standpoint of existentialism is revealed.

It was established that the sphere of interest of Soviet researchers was made up of Maihofer's components such as existential *Als-Sein*, «the nature of things», the Maihofer's understanding of the «What ought to be» (*das Sollen*) and its relation with positive law. Considerable attention was paid to the peculiarities of the interpretation of the concepts of «relations», «situation», «social role», «expectations» and «reasonableness».

A few problematic aspects in the concept of the German jurist, which were singled out by the authors of the publications under study, are outlined. The most developed among them include: the possibility of obtaining objective scientific results based on existentialist's understanding of law; the status of the concept of W. Maihofer as ontological or deontological, as well as the substantiation of the normativity of the «What ought to be», deduced from a particular situation.

It is proved that those legal positions of W. Maihofer, which did not contradict the Soviet approach to the substantiation of the concept of law, were not received in the analyzed works of detailed elaboration. Instead, the above-mentioned positions were used as an auxiliary tool for criticizing other doctrinal provisions of W. Maihofer.

The peculiarities of the influence of historical processes on approaches to the interpretation of the views of the German jurist are considered. The tendency of the return of the philosophers of law to the analysis of the ideas of W. Maihofer is established and the problematic issues in his conception are highlighted, which today give rise to in-depth interest.

Key concepts: Werner Maihofer, existentialism, existential philosophy of law, legal thinking, revived natural law.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-2-8-15

Вступ

Для сучасного, пострадянського періоду розвитку українського правознавства притаманна відмова від ідеологічного монізму й плюралізація пізнавальних засад, зокрема у сфері філософії права. Відповідно, піддаються переоцінці і ті ідеї та концепції, що пропагувалися, і ті, що заперечувалися панівною правовою доктриною на теренах країн колишнього соціалістичного табору. До таких напрямів філософсько-правової думки можна віднести, зокрема, екзистенціалістські підходи до права, що донедавна носили клеймо «буржуазного ідеологічного супротивника» марксистсько-ленінської доктрини, а нині викликають поглиблений дослідницький інтерес.

До найбільш значущих представників правового екзистенціалізму, чії концептуальні здобутки поки що недостатньою мірою відрефлексовані в українській юриспруденції, належить видатний німецький правознавець ХХ століття Вернер Майхофер (Werner Maihofer). Його ідеї вироблені на основі поєднання філософії екзистенціалізму та соціології права, містять вельми цікаві з теоретичного погляду та практично значущі положення. Повернення до аналізу напрацювань В. Майхофера, їх очищення від ідеологічно забарвленої критики та переосмислення в умовах сьогодення може сприяти відкриття нових шляхів розвитку філософсько-правового дискурсу в Україні.

Починаючи з кінця 50-х років минулого сторіччя, в радянській науковій літературі та правознавстві соціалістичних країн критичне коментування правових поглядів В. Майхофера здійснювалось Л. Г. Грінбергом

[1], В. П. Желтовою [2; 3], В. К. Забігайлом [4], І. Б. Зільберманом [5], В. Д. Зорькіним [6], Г. Кленнером (Hermann Klenner, 1984) [7], К. А. Моллнау (Karl Mollnau, 1974) [8], В. Пешкою (Vilmos Peschka, 1962) [9], Е. Л. Розіним [10], В. О. Тумановим [11; 12], В. О. Четверніним [13; 14; 15] та М. Д. Шаргородським [16; 17].

У пострадянський період актуалізація екзистенціалістсько-правової проблематики і, зокрема, ідей В. Майхофера, пов'язана з дослідженнями С. І. Максимова [18], Г. В. Мальцева [19], О. В. Стовби [20; 21], В. І. Павлова [22], Ю. Є. Пермякова [23], А. А. Козловського [24] та ін.

Попри значну увагу дослідників до творчості німецького правознавця, нині недостатньо вивченими є і теоретичні засади інтерпретації поглядів В. Майхофера у радянський період, і питання адекватності трактування та об'єктивності критики його концепції філософами та теоретиками права.

Вільне від ідеологічної заангажованості та різнобічне переосмислення правової антропології та онтології В. Майхофера вимагає насамперед з'ясування стану дослідження його концепції в працях її сучасників, до яких належали, зокрема, правознавці СРСР та країн соціалістичної співдружності. Таке з'ясування становитиме мету пропонованої розвідки.

1. Загальна характеристика філософсько-правових ідей Вернера Майхофера

Трагічні події ХХ століття, передовсім – злочини, вчинювані тоталітарними режимами з використанням чинного законодавства, поста-

вили під сумнів ідеї легістського позитивізму та зумовили необхідність пошуку нових, людиномірних основ права, вищої справедливості, що зрештою призвело до відродження в західній юриспруденції ідеї природного права.

В. Майхофер (1918–2009) створив свою оригінальну концепцію у загальному напрямі некласичних юснатуралістичних (непозитивістських) доктрин на основі філософії екзистенціалізму. Основний елемент останньої – специфічно трактована людська реальність (екзистенція) – могла б, на його думку, слугувати об'єктивною основою для нового права. Правознавець намагався довести укоріненість права у бутті людини. Для досягнення цієї мети було висунуто тезу, згідно з якою людське існування за своєю суттю є буттям-з-іншими, причому не деяким абстрактним буттям «взагалі», а завжди конкретним *буттям-як*: як-батько, лікар, продавець тощо. Для позначення цього специфічного буття В. Майхофер вводить новий екзистенціал *Als-Sein* (буття-як), який виявляє соціальну природу людської екзистенції [25, с. 32].

Німецький правознавець робить висновок, що люди, які перебувають у подібних ролях чи ситуаціях, типовим чином відчувають наслідки впливу цих ролей та ситуацій на власні інтереси та очікування та сприймають їх як користь або ж як шкоду. Так, *Als-Sein* виступає як місце розгортання свого буття Самістю, та як своєрідний локус існування права. Останнє стає видимим при осмисленні конкретної ситуації з усіма констеляціями інтересів і очікувань, що пов'язані з виконанням людиною певної соціальної ролі [26, с. 21–23]. Як наслідок, структура життєвої ролі включає не лише онтичні якості, але також її характер. Останній, своєю чергою, виступає як цінність і як Повинне, що реалізується у сущому. Цінність за своєю суттю являє собою «природні» інтереси та очікування. Як стверджує В. Майхофер, «ми віримо, що тут існує міст ... він веде від очікувань та інтересів, даних з природи життєвих образів і станів, до виведених із них вимого до зустрітих Інших як таких, до їхньої поведінки, яка би зі свого боку відповідала б природі цих ролей і станів» [27, с. 75].

Зміст філософсько-правової концепції Вернера Майхофера розкрито в його дисертації «Право і буття. Пролегомени до правової онтології» (1954), монографіях «Про сенс людського порядку» (1956), «Природне право чи правовий позитивізм?» (1962), «Ідеологія і право» (1969), «Поняття та сутність права» (1973), а також у статтях «Природа речей» (1958) «Проблема природного права» (1960), «Природне право як екзистенціальне право» (1963) та «Природне право і природа речей»

(1965), та почасти – в деяких галузевих публікаціях (зокрема з конституційного права) та політичних промовах.

2. Методологічні особливості оцінки концепції Вернера Майхофера

У радянський період перша згадка про розвідки В. Майхофера містилася в статті правознавця М. Д. Шаргородського «Філософія екзистенціалізму і буржуазна теорія права», опублікованій 1958 року в журналі «Советское государство и право». У статті розкривалися загальні риси і місце екзистенціалістської теорії права серед інших «буржуазних» вчень про право [17].

1962 року видавництвом «Зарубежная литература» опубліковано переклад статті «Екзистенціалістська філософія права» [9] угорського філософа права В. Пешки, в якій розглядалися, зокрема, правові погляди В. Майхофера. Автор намагався «розкрити соціальні корені та службову роль екзистенціалістської філософії права, показати на конкретних прикладах її внутрішні суперечності, підкреслити помилковість постановки і вирішення нею основних питань теорії права, переконливо спростувати положення екзистенціалістської філософії права, прямо чи побіжно спрямовані проти марксистсько-ленінської теорії держави і права» [9, с. 159].

Висвітленню поглядів В. Майхофера у статті присвячено близько трьох сторінок. Авторська позиція зосереджена на представленні майхоферівської концепції як такої, що містить оригінальний підхід до трактування основоположної для екзистенціалізму категорії існування; розгляді використання В. Майхофером категорії природи речей як критерію правильності правового рішення в конкретній ситуації; а також розкритті співвідношення міри обов'язковості природного права щодо права позитивного.

В. Пешка приділяє особливу увагу окремим складовим концепції В. Майхофера: екзистенціалу *Als-Sein*, категорії «природи речей» та, частково, поняттю «ситуації». При цьому критичну оцінку поглядам В. Майхофера дослідник дає в частині обґрунтування основ права з позицій філософії екзистенціалізму та щодо майхоферівського трактування категорії ситуації (зокрема через неврахування ним діалектики одиничного особливого і всезагального) [9, с. 164–165, 178–179]. Діалектико-матеріалістичний підхід став підставою для оцінки поняття «ситуації» у її трактуванні В. Майхофером, як абстрактної, штучної конструкції, а Повинного, що вкорінене у такій ситуації і онтологічно похідне від неї – «як цілковитого суб'єктивістського свавілля та ірраціоналізму»

[9, с. 164–165, 180–182]. Подібну оцінку отримує і норма позитивного права, яка у німецького правознавця, за переконанням угорського дослідника, залежить від конкретної ситуації [9, с. 169, 171]. Не змінює авторської оцінки і обґрунтування В. Майхофером категорії природи речей – категорії, яка, на думку В. Пешки, претендує на певну об'єктивність [9, с. 187].

У своїй розвідці автор акцентує на екзистенціалістських аспектах концепції В. Майхофера. Водночас, з огляду на обмежений обсяг публікації, без належного врахування залишилися її феноменологічна та соціологічна сторони. Відтак автор окреслив напрями подальшого критичного дослідження правового екзистенціалізму, сформулювавши у загальних рисах проблемні питання у концепції В. Майхофера з погляду марксистсько-ленінського правознавства.

У цьому ж напрямі досліджував ідеї В. Майхофера знаний радянський теоретик права В. О. Туманов. У монографії «Буржуазна правова ідеологія» [11] автор аналізує вихідні положення теорій природного права, юридичного позитивізму та соціологічної юриспруденції з метою простежити еволюцію буржуазного світогляду в епоху імперіалізму та здійснити аналіз розглядуваних теорій. Автор включив окремі елементи концепції В. Майхофера до загальної картини «сучасної буржуазної філософії права». Водночас аналізувалися лише окремі елементи концепції В. Майхофера: природа речей, життєві ситуації та екзистенціал *Als-Sein*, співвідношення Повинного, виведеного із природи речей, із позитивним правом.

В. О. Туманов розглядає питання нормативності Повинного, виведеного із конкретної ситуації. Відсутність у концепції В. Майхофера чіткого відмежування конкретної ситуації від природи речей, призводить, як гадає радянський правознавець, до злиття цих категорій та має наслідком заперечення нормативності природи речей, перетворення її на випадкову та індивідуальну [11, с. 353].

На відміну від В. Пешки, В. О. Туманов згадує про матеріальну основу «ситуації» лише побіжно. Більш важливим, на думку останнього, є питання про критерії правильності рішення, прийнятого у конкретній ситуації, якими, на його погляд, могли б слугувати норми позитивного права [11, с. 354, 358].

Важливим внеском В. О. Туманова в дослідження концепції німецького правознавця можна вважати також оцінку В. Майхофера як філософа права, що об'єднав у межах свого дослідження екзистенціалістський та феноменологічний підходи до права [11, с. 359]. Водночас радянський теоретик права звертається

до ідей В. Майхофера радше як до типового представника цих напрямів, ніж як до автора самостійної концепції. Це підтверджується, гадаємо, відсутністю комплексного викладу концепції, певною однобічністю в аналізі її ключових елементів, та загальною метою дослідження, що зазначалася.

Суб'єктивність екзистенціалістського підходу до права та низка інших проблемних аспектів у концепції німецького правознавця стали предметом висвітлення у розвідках філософа В. П. Желтової. Авторка розглядає основні положення екзистенціалізму у зв'язку зі світоглядними передумовами її виникнення і загальною кризою буржуазного права другої половини ХХ ст. Дослідниця звертається до концепції В. Майхофера з метою осмислення онтологічного підходу до права у екзистенціалістській правовій філософії [2, с. 69–70].

У розвідці В. П. Желтової поглядам В. Майхофера присвячено окремий параграф, в якому вперше в СРСР здійснювалося різноаспектне відтворення основних положень його концепції: похідного характеру Повинного від сущого, ідеї регіональної онтології, «природи речей», суспільних відносин, автономії окремої особистості, категорії очікувань та модусу розумності. При чому, авторська критика спрямовувалася на такі складові концепції, як «природа речей», поняття нормативності та соціальної ролі.

Принагідно зауважимо, наскільки нам відомо, категорія розумності розглядалася німецьким правознавцем у дещо відмінному значенні ніж те, в якому її тлумачили окремі радянські дослідники. Зокрема, В. П. Желтова розглядала цю категорію як самостійний елемент у концепції німецького дослідника, що дозволило філософу зробити вирішальні висновки при загальній оцінці ідей В. Майхофера. На думку науковця, представлений його в концепції підхід до нормативності є суб'єктивістським, де право не отримує онтологічну основу, а «виводиться із розумності емпіричного суб'єкта»* [2, с. 69–70, 72]. Окреме місце у праці В. П. Желтової займає матеріалістична критика розглядуваної концепції. Предметом критики стає, зокрема категорія «соціальної ролі». За переконанням філософа, така роль не може бути роллю екзистенційної особистості, оскільки є класовим явищем та потребує економічного та історичного наповнення [2, с. 71].

* Суперечності між онтологічним та деонтологічним обґрунтуваннями права у В. Майхофера розглядаються також у працях Л. Г. Грінберга та В. О. Четверніна [1; 14].

Радянський правознавець Л. Г. Грінберг досліджував історичний розвиток та соціальну сутність теоретичних підходів до концепцій справедливості в європейській політико-правовій думці [1]. Подібно до інших радянських авторів, учений намагався з позицій діалектичного матеріалізму довести теоретичну неспроможність і класову соціальну функцію буржуазних концепцій справедливості [1, с. 2]. До поглядів В. Майхофера Л. Г. Грінберг звертався в зв'язку з критичним осмисленням категорії природи речей як «конкретного масштабу матеріальної справедливості», «конкретного природного права» у буржуазних природно-правових вченнях другої половини ХХ ст.

У концепції німецького правознавця дослідник виокремив низку проблем, серед яких: суперечливість онтологічного статусу справедливості; неврахування природи соціальних ролей, відсутність критерію встановлення їх справедливості; фіктивна можливість забезпечення інтересу окремого індивіда через неврахування класової суті та антагоністичної природи окремих ролей. З погляду Л. Г. Грінберга, майхоферівська справедливість виводиться не з природи речей, а з «основної норми», якою вчений вважає кантівський категоричний імператив [1, с. 83]. Розвиваючи підхід В. П. Желтової, дослідник вказує на використання В. Майхофером ідей І. Канта для пояснення способу формування соціальних норм. Автор торкається проблеми використання категоричного імперативу В. Майхофером як засобу коригування соціальної діяльності, правомірність якої не ставиться під питання. При цьому, на думку Л. Г. Грінберга, питання з'ясування дійсної матеріальної справедливості (її онтологічної основи) у концепції В. Майхофера не розв'язується [1, с. 82–83].

Щойно згаданим дослідником вперше в літературі радянського періоду детально розглядалася проблема онтологічного статусу справедливості у концепції В. Майхофера з погляду взаємозв'язку її головних положень з категоричним імперативом. Водночас розкривається сутність лише одного з компонентів концепції В. Майхофера – природи речей як онтологічної основи правової норми (висвітленню цього питання у монографії присвячено лише дві сторінки).

Відомий російський теоретик права В. О. Четвернін з урахуванням результатів наукового доробку своїх попередників (зокрема В. О. Туманова, В. П. Желтової, Л. Г. Грінберга та Г. Кленнера) проводить аналіз основних напрямів природно-правової думки 50–80-х років ХХ ст., а також їх пізнавально-методологічних джерел із перспективи радянської пра-

вознавчої доктрини кінця 80-х років. У монографії «Сучасні концепції природного права» [14] дослідник звертається до розвідок В. Майхофера у зв'язку з характеристикою філософсько-методологічних джерел праворозуміння в екзистенціалістських концепціях природного права.

Правознавцем також окремо виділяється у концепції В. Майхофера категорія розумності та розглядається її зв'язок з «природою речей» та категоричним імперативом. В. О. Четверніним звертається увага на зміни у поглядах німецького мислителя, що, зокрема, представлено спробою В. Майхофера замінити питання раціональності походження істинного права на питання про формування у світі розумного порядку міжлюдських відносин. Цим аргументом дослідник додатково обґрунтовує факт використання В. Майхофером неокантіанського підходу [14, с. 76–77].

Попри відносно незначний обсяг, відведений висвітленню поглядів В. Майхофера у монографії, окремі положення його концепції та засади праворозуміння були викладені без явного ідеологічного підґрунтя. Наголошується на окремих методологічних особливостях підходу В. Майхофера [14, с. 78].

Висновки

1. Проаналізовані розвідки відображають політико-ідеологічну ситуацію, що виникла на теренах Радянського Союзу. Її головними виявами у сфері правознавства виступали етатизм, методологічний монізм та, відповідно, жорстка критика підходів, альтернативних діалектичному матеріалізму й економічному детермінізму. З огляду на це, одним з об'єктів такої критики стала людиноцентрична правова концепція В. Майхофера, збудована на основі оригінального поєднання екзистенціалізму зі соціальною філософією.

Відзначаючи іманентну методологічну обмеженість дослідницьких підходів радянського періоду, слід, тим не менше, віддати належне внеску ідейних супротивників екзистенціалізму у вивчення творчого доробку німецького правознавця. Не можна не зауважити й того, що вплив ідеологічної догматики на теоретичну розробку проблемних аспектів концепції В. Майхофера трансформувалася разом зі змінами керівних партійних настанов, інакше кажучи, «коливався разом із лінією партії».

2. Аналіз опублікованих у СРСР наукових праць, у яких висвітлювалися погляди В. Майхофера, свідчить, що сферу інтересів радянських учених становили насамперед екзистенціал *Als-Sein* (буття-як), категорія природи речей, розуміння Повинного та його співвідношення з позитивним правом. Значна увага

приділялася також особливостям трактування понять відносин, ситуації, соціальної ролі, очікувань та розумності.

Наведені концептуальні елементи розкривалися саме як філософсько-правові. Загальнофілософські ж її аспекти висвітлювалися лише частково, або не розглядалися взагалі. Варто зазначити, що у тогочасних працях радянських філософів, присвячених екзистенціалізму, згадки про концепцію німецького правознавця відсутні взагалі.

У розглядуваний період правова концепція В. Майхофера найбільш комплексно осмислювалась В. П. Желтовою. Звернення до окремих проблем чи складових концепції німецького правознавця здійснювалось також В. Пешкою, В. О. Тумановим, Л. Г. Грінбергом та В. О. Четверніним.

До проблемних аспектів концепції Вернера Майхофера, що їх виокремлювали автори розглядуваних публікацій, належать:

- 1) можливість одержання об'єктивних наукових результатів на основі екзистенціалістського розуміння права;
- 2) допустимість використання філософії екзистенціалізму для аналізу суспільних явищ;
- 3) статус правової концепції В. Майхофера як онтологічної чи деонтологічної;
- 4) обґрунтування нормативності Повинного, введеного із конкретної ситуації;
- 5) суперечність між матеріальними та ідеальними, есенціальними та екзистенціальними вимірами природи речей;
- 6) критерії правильності екзистенціалістського правового рішення;
- 7) можливість забезпечення соціальної справедливості та рівності в результаті реалізації свободи екзистенціально трактованої особистості.

3. Дослідження категорії «природи речей» у концепції В. Майхофера здійснювалось переважно у двох аспектах. Перший пов'язаний із вивченням особливостей інтерпретації цієї категорії як складової екзистенціалістської філософсько-правової доктрини. За основу аналізу у такому випадку або бралися взаємозалежність індивідів у конкретній ситуації (В. Пешка), або ж смисл природи речей пов'язувався із категорією «розумності» (В. П. Желтова, Л. Г. Грінберг та В. О. Четвернін). Останнє трактування має, окрім головної мети – критики екзистенціалістського під-

ходу до категорії природи речей, – додаткову: заперечення онтологічного статусу «природи речей» у її трактуванні В. Майхофером.

Другий підхід пов'язаний із розглядом загальноприйнятого уявлення про природу речей як поняття з матеріальною основою (В. П. Желтова, В. О. Туманов, Л. Г. Грінберг та Г. Кленнер).

4. Найбільш жорстку критику дослідників викликали основні елементи концепції В. Майхофера, а саме: категорії природи речей, життєвої ситуації та введено в результаті прийняття екзистенціального рішення Повинне. Водночас ті позиції В. Майхофера, що не суперечили панівним матеріалістичним підходам до обґрунтування права (наприклад, врахування об'єктивних соціальних чинників при прийнятті юридичного рішення), не отримували в аналізованих працях детального опрацювання. Натомість згадані позиції використовувалися передовсім як допоміжний засіб для критичного висвітлення інших доктринальних положень В. Майхофера.

5. Починаючи з 1980-х років у радянському правознавстві виникає тенденція відходу від ідеологічної критики концепції В. Майхофера і поступового переходу до нейтрально-описового підходу. Це зумовлюється, вочевидь, трансформаційними процесами у суспільно-політичній системі СРСР. Так, у працях В. О. Четверніна міститься науково виважений підхід до концепції В. Майхофера та правового екзистенціалізму загалом.

6. Поза увагою радянських критиків залишилися деякі важливі публікації німецького мислителя – монографії «Природне право чи правовий позитивізм?» (1962), «Ідеологія і право» (1969) та «Поняття та сутність права» (1973), статті «Проблема природного права» (1960) та «Природне право як екзистенціальне право» (1963).

Нинішній етап розвитку українського правознавства характеризується підвищенням інтересом до неklasичних природно-правових концепцій і, зокрема, до правового екзистенціалізму В. Майхофера (Г. В. Мальцев, С. І. Максимов, О. В. Стовба). Відповідно, сьогодні подальшого політично незаангажованого аналізу потребують і ті праці й складові концепції німецького правознавця, що раніше взагалі не піддавалися розгляду, й інші її аспекти, – зокрема, на предмет обґрунтованості здійсненої критики.

Список використаних джерел

1. Грінберг Л. Г., Новиков А. И. Критика современных буржуазных концепций справедливости. Л.: Наука, 1977. 162 с.
2. Желтова В. П. Философия и буржуазное правосознание. М.: Наука, 1977. 104 с.

3. Желтова В. П. Экзистенциалистская философия права: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филос. наук / АН СССР. Ин-т философии. М., 1969. 20 с.
4. Забігайло В. К. Криза буржуазної правової ідеології. К.: Видавництво «Політична література України», 1981. 47 с.
5. Зильберман И. Б. Буржуазные правовые теории эпохи империализма. Л., 1966. 33 с.
6. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Изд. 1. М.: Юридическая литература, 1983. 698 с.
7. Кленнер Г. От права природы к природе права / перевод с нем. Т. Б. Бекназар-Юзбашева; под ред. Б. А. Куркина. М.: Прогресс, 1988. 320 с.
8. Критика буржуазных политико-правовых концепций (в марксистской литературе ГДР) / авт. колл. М.: Прогресс, 1977. 216 с.
9. Пешка В. Экзистенциалистская философия права. Против современной правовой идеологии империализма / под ред. В. А. Туманова. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. С. 158–189.
10. Генезис марксистского учения о государстве в кривом зеркале буржуазных фальсификаторов. Труды Всесоюзного юридического заочного института. М.: ВЮЗИ, 1977. Т. 54. С. 6–36.
11. Туманов В. А. Буржуазная правовая идеология: К критике учений о праве. М.: Наука, 1971. 381 с.
12. Туманов В. А. Буржуазная правовая идеология: (К критике учений о праве): автореф. дис. на соиск. ученой степ. доктора юрид. наук. АН СССР. Ин-т государства и права. М., 1969. 27 с.
13. Современная буржуазная политико-правовая идеология: критический анализ / В. А. Туманов, Н. И. Козюбра, В. К. Забігайло и др.; редкол.: В. А. Туманов (ред.) и др. К.: Наукова думка, 1985. 272 с.
14. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права. М.: Наука, 1988. 144 с.
15. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права: на материале философии права ФРГ, Австрии, Швейцарии: автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. юрид. наук. М., 1982. 20 с.
16. Критика современных буржуазных теорий права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Общество по распространению политических и научных знаний РСФСР. Ленинградское отделение. Ленинград, 1961. 56 с.
17. Шаргородский М. Д. Философия экзистенциализма и буржуазная теория права. Советское государство и право. 1958. № 6. С. 122–132
18. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х.: Право, 2002. 328 с.
19. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы. М.: Прометей, 1999. 419 с.
20. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права. Х.: ФОП Лисяк Л. С., 2006. 176 с.
21. Стовба О. В. Право і час. Х.: Тім Пабліш Груп, 2016. 366 с.
22. Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма: сб. науч. тр. / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; под общ. ред. В. И. Павлова, А. Л. Савенка. Мн.: Акад. МВД, 2015. 243 с.
23. Пермяков Ю. Е. Философские основания юриспруденции. Самара: Изд-во Самарского ун-та, 2006. 248 с.
24. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
25. Maihofer W. Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1954. 125 s.
26. Maihofer W. Naturrecht als Existenzrecht. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1963. 54 s.
27. Maihofer W. Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 s.

References

1. Gry`nberg, L. G., & Novy`kov, A. Y`. (1977) Kry`ty`ka sovremennykh burzhuaznykh koncepcy`j spravedly`vosty` [Criticism of modern bourgeois concepts of justice]. L.: Nauka [in Russ.].
2. Zheltova, V. P. (1977) Fy`losofy`ya y` burzhuaznoe pravosoznany`e [Philosophy and bourgeois sense of justice]. M.: Nauka [in Russ.].
3. Zheltova, V. P. (1969) Ekzy`stency`aly`stskaya fy`losofy`ya prava [Existential Philosophy of Law]: avtoref. dy`s. ... kand. fy`los. nauk / AN SSSR. Y`n-t fy`losofy`y`. Moskva [in Russ.].
4. Zabigajlo, V. K. (1981) Kry`za burzhuaznoyi pravovoyi ideologiyi [The crisis of bourgeois legal ideology]. Vy`davny`cztvo «Polity`chna literatura Ukrainy`». K. [in Ukr.].
5. Zy`l`berman, Y`. B. (1966) Burzhuaznye pravovye teory`y` epochy` y`mpery`aly`zma [Bourgeois legal theories of the era of imperialism]. L. [in Russ.].
6. Y`story`ya poly`ty`chesky`ch y` pravovykh ucheny`j (1983), [History of political and legal doctrines]. Uchebny`k dlya vuzov / za zag. red. V. S. Nersesyancza. Y`zd. 1-e. M.: Yury`dy`cheskaya ly`teratura [in Russ.].

7. Klenner, G. (1988) Ot prava pry`rody k pry`rode prava [From the Natural Law to the Nature of Law] / perevod s nem. T. B. Beknazar-Yuzbasheva; pod red. B. A. Kurky`na; Vstup. st. L. S. Mamuta. M.: Progress [in Russ.].
8. Kry`ty`ka, burzhuaznykh poly`ty`ko-pravovykh koncepcy`j (v marksy`stkoj ly`terature GDR) (1977), [Criticism of bourgeois political and legal concepts (in the Marxist literature of the GDR)] / avt. koll. M.: Progress [in Russ.].
9. Pyeshka, V. (1962) Ekzy`stency`aly`stskaya fy`losofy`ya prava [Existential Philosophy of Law]. *Proty`v sovremennoj pravovoj y`deology`y`y`mpery`aly`zma* / pod red. V. A. Tumanova. M.: Y`zd-vo y`nostr. ly`t-ri [in Russ.].
10. Genezy`s marksy`stskogo ucheny`ya o gosudarstve v kry`vom zerkale burzhuaznykh fal`sy`fy`katorov (1977), [The genesis of the Marxist theory of the state in the distorting mirror of the bourgeois falsifiers]. *Trudy Vsesoyuznogo yury`dy`cheskogo zaochnogo y`nsty`tuta*. M.: VYuZY`, 54, 6–36 [in Russ.].
11. Tumanov, V. A. (1971) Burzhuaznaya pravovaya y`deology`ya: K kry`ty`ke ucheny`j o prave [Bourgeois legal ideology: a critique of law theories]. M.: Nauka [in Russ.].
12. Tumanov, V. A. (1969) Burzhuaznaya pravovaya y`deology`ya: (K kry`ty`ke ucheny`j o prave) [Bourgeois legal ideology: (A critique of law theories)]: Avtoref. dy`s... d. yu. n. AN SSSR. Y`n-t gosudarstva y` prava. Moskva [in Russ.].
13. Sovremennaya burzhuaznaya poly`ty`ko-pravovaya y`deology`ya: kry`ty`chesky`j analy`z (1985), [Modern bourgeois political and legal ideology: a critical analysis] / V. A. Tumanov, N. Y`. Kozyubra, V. K. Zaby`gajlo y` dr; redkol.: V. A. Tumanov (pred.) y` dr. K.: Naukova dumka [in Russ.].
14. Chetverny`n, V. A. (1988) Sovremennye koncepcy`y` estestvennogo prava [Modern concepts of natural law]. M.: Nauka [in Russ.].
15. Chetverny`n, V. A. (1982) Sovremennye koncepcy`y` estestvennogo prava: na matery`ale fy`losofy`y` prava FRG, Avstry`y`, Shvejczary`y` [Modern concepts of natural law: on the material of the philosophy of law of Germany, Austria, Switzerland]: avtoref. dy`s... kand. yury`d. nauk. M. [in Russ.].
16. Kry`ty`ka, sovremennykh burzhuaznykh teory`j prava (1961), [Criticism of modern bourgeois theories of law] / O. S. Y`offe, M. D. Shargorodsky`j; Obshhestvo po rasprostraneny`yu poly`ty`chesky`ch y` nauchnykh znany`j RSFSR. Leny`ngradskoe otdeleny`e. Leny`ngrad [in Russ.].
17. Shargorodsky`j, M. D. (1958) Fy`losofy`ya ekzy`stency`aly`zma y` burzhuaznaya teory`ya prava [The philosophy of existentialism and the bourgeois theory of law]. *Sovetskoe gosudarstvo y` pravo*, 6, 122–132 [in Russ.].
18. Maksy`mov, S. Y`. (2002) Pravovaya real`nost`: opyt fy`losofskogo osmysleny`ya [Legal reality: the experience of philosophical reflection]. Xar`kov: Pravo [in Russ.].
19. Mal`cev, G. V. (1999) Pony`many`e prava: podhody y` problemy [Understanding Law: Approaches and Problems]. M.: Prometej [in Russ.].
20. Stovba, A. V. (2006) Pravovaya sy`tuacy`ya kak y`stok byty`ya prava [The Legal Situation as a Source of Existence of Law]. Xar`kov: LLS [in Russ.].
21. Stovba, O. V. (2016) Pravo i chas [Law and time]. Xarkiv: Tim Pablich Grup [in Ukr.].
22. Ety`chesky`e y` antropology`chesky`e xaraktery`sty`ky` sovremennoho prava v sy`tuacy`y` metodology`cheskogo plyuraly`zma (2015), [Ethical and anthropological characteristics of modern law in a situation of methodological pluralism]: sb. nauch. tr. / uchrezhdeny`e obrazovany`ya «Akad. M-va vnutr. del Resp. Belarus`»; pod obshh. red. V. Y`. Pavlova, A. L. Savenka. My`nsk: Akad. MVD [in Russ.].
23. Permyakov, Yu. E. (2006) Fy`losofsky`e osnovany`ya yury`sprudency`y` [Philosophical foundations of jurisprudence]. Samara: Y`zd-vo Samarskogo un-ta [in Russ.].
24. Kozlovs`ky`j, A. A. (2003) Pravo yak piznannya: Vstup do gnoseologiyi prava. [Law as knowledge. Introduction to gnoseology of law]. Chernivci: Ruta, 1999 [in Russ.].
25. Maihofer, W. (1954) Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie (Right and being. Prolegomena to a legal ontology). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann [in Germ.].
26. Maihofer, W. (1963) Naturrecht als Existenzrecht [Natural law as a existence right]. Frankfurt am Main: Vittorio Clostermann [in Germ.].
27. Maihofer, W. (1965) Die Natur der Sache. Die Ontologische Begrueudung des Rechts [The nature of the thing. The ontological basis of law]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft [in Germ.].

Стаття: надійшла до редакції 28.05.2019
прийнята до друку 04.06.2019

The article: is received 28.05.2019
is accepted 04.06.2019